

Cemil Meriç Düşüncesinde Sosyolojinin Yeri

Mehmet Uğraş*

Giriş

Cemil Meriç'in yaşadığı dönemde (1916-1987) Türk sosyolojisine hakim olan metodoloji çoğunlukla pozitivist bir mecrada ilerlemektedir. Marksist veya Sosyolojist eğilimlerin çoğunda bu hükmü haklı gösterecek deliller bulabiliriz. Meriç, bu sosyolojik düşünce anlayışını keskin kalemiyle sarsabilecek bir tarza sahiptir. Onun münekkid vasfı edebiyatın, şiirin ve tercüme eserlerin kendi ifadesiyle bazı *paçavraya* çevrilme örnekleri karşısında çetin bir mücadele verişiyile anlaşılabilir. Sosyoloji ve Türkiye'de sosyolojik düşünce de Cündioğlu'nun (2007, s.15) ifadesiyle "bu keskin nâralardan" nasibini almıştır. Peki bu naralar ne kadar duyulmuştur?

Meriç'in keskin hükümleri bir kızgınlığın mı yoksa bir eksikliğin mi ifadesidir? Kitaplarda sunulan hazine ile yaşanan hayat ne ölçüde uyumaktadır? Meriç'e göre düşünce; sınır getirmektir, durdurmaktadır. Duran düşünce akan hayatın ne ölçüde arkasındadır? Bütün bunlar eserleriyle beraber düşünüldüğünde, Meriç'in düşüncesinin kuşbakışı analizi yapılabilir. Sosyoloji, Cemil Meriç'e göre nedir? Neyi icap eder? Düşünceye yaptığı katkı nedir?

Sosyoloji tartışmaları Batıda yoğun olarak gerçekleşmektedir. İşlevselcilerin metodlarını fenomenoloji üstatları tenkit ederek geliştirmişlerdir. Özellikle Alman ekollerinin ve yeni Kantçıların geliştirdiği hermeneutik felsefe de sosyolojik düşünceye önemli alanlar sunmuştur. Sosyoloji ilmi

birçok açıdan Saint Simon ve Comte'un ortaya döktüğü içtimai açıklamalardan bu yana pek bir mesafe kat etmiştir. *Kültür* kavramının sosyal bilimlere girişiyle beraber geniş alanlara yayılan sosyal bilimsel tecessüs, birçok meseleyi vuzuha erdirmiş; birçoğunu da daha çetrefil hale sokmuştur. Antropolojinin insanlığın kökenlerini açık etmesi ve tarihin evrimsel çizgide insanlığın olay dökümünü sunmasının sosyolojiye etkisi göz ardı edilmelidir. Bu genel gelişme çizgisinde metot tartışmalarının yoğunlaşması ve mikro açıklamaların ağırlığını artırması, sosyolojide her grubun kendine özgü karakterinin belirleyeceği metotların gelmesi gerektiğini göstermiştir. Bu noktada, Cemil Meriç sosyolojinin vasfını birçok açıdan bu nitelikleriyle okumuştur. Ona göre "sosyoloğun ilk vazifesi bütün sosyal sınıfları dolaşmak, onları bütünüyle yaşadıktan sonra sosyal hayatı tasvir etmektir" (Meriç, 2008b, s. 210). Sosyal sınıfları bütünüyle yaşamak ne demek? Burada şunun altı çizilmelidir: Muhakkak bütün sosyal sınıfları yaşamak tek bireyin yapabileceği bir iş değildir. Her sınıfın kendine haslığı bir sosyal tasvirin bütün olarak açıklanmasını zorlaştırmaktadır. Bu sorunun içi dolu bir cevabı vardır şüphesiz. Meriç'in "içtimai sınıfları yaşamak" dediği şey bir anlamda bir antropolojik yöntemdir. Mikro gerçekliklerin makro ile ahengini kurmada önemli bir açılmıdır. Ancak, bu konuda Meriç'in asarında geniş teorik açıklamalar yoktur. Onun düşüncesi bazen kesik kesik, bazen ahenkli ve gür bir şekilde seslendiği tümce ve hükümlerden meydana gelir. "Bu Ülke" adlı eseri düşüncelerinin mesajlarla şahlandığı bir düzlemi teşkil etmektedir.

Bu yazıda, Cemil Meriç'in karakteristik düşüncesine değineceğiz. Ve bu düşünce ile sosyoloji arasında kurduğu bağa temas edip sosyolojiye getirdiği açılımları tartışacağız. Sosyoloji disiplini hangi veçhelerde tanımladığını ve sosyolojinin ne türlü bir ortamda ortaya çıktığını açıkladığına vurgu yapacağız. Buradan da Türk sosyolojisinin mahiyetini nasıl belirlediğini ve tasvir ettiğiyle alakalı tartışmalarını aktarmaya çalışacağız.

Rota Değişimleri, Düşünceye Yön Bulma ve Verme

Bir mütefekkirin hayatıyla düşüncesi bütünlük arz eder. Yetiştigi ortam ve onun konumu nerelerde kalem oynatabileceğinin ipuçlarını sunar. Herhangi bir yazar veya insanla alakalı değerlendirme yapmak gerektiğinde geniş resmi görme hasebince biyografik ve otobiyografik yorumlara ve yazılara atıf yapmakta yarar vardır. Bunun şöyle bir önemi var. Yazarın hayatı boyunca daldan dala atıyor gibi görünen kavram ve kelimeleri göz önüne alındığında, tasavvuru ve kapsamı zor bir çerçeve ile karşılaşılır.

Ancak, hayatındaki dalgalanmalar ve bunun sebepleri ortaya dökülünce tesadüf gibi görünen birçok şey, birbiriyle uygun ve hatta birbirinin kaçınılmaz şartı olarak görülebiliyor. Sosyalizmi incelerken birden İslam'ın doruklarına çıkabilen yazarın, Sosyalizm ve İslamiyet bağdaştırmasını hayatındaki derin tecrübesi malzemesi ve kozmopolit düşünce yapısıyla açıklayabiliriz. Şüphesiz, tecrübesiyle bütün düşünce ırmaklarını kaplayan tefekkürünün oluşacağı bir muhiti ve zamanı vardı.

“Erken başlayan yazı hayatı ve vardığı nokta arasındaki düşünsel serüveninde, kader olduğuna inandığı coğrafya ve kalıtımın payı büyüktür. İmparatorluğun son yıllarında isyanların ve savaşın başlamasıyla Dimetoka'dan ayrılıp, Hatay'a yerleşen muhacir bir ailenin son çocuğu olarak yalnızlığından kurtulmak için sığındığı kitaplar, o günün Antakya'sının içinde bulunduğu şartlarla birleşince onun entelektüel kişiliğini belirleyen iki önemli unsur da ortaya çıkar. Diğer Osmanlı şehirleri gibi kozmopolit bir yapısı olan Hatay, o yıllarda bir Fransız mandasıdır. Tanzimat'ın getirdiği mektep-medrese ikiliğinin yanı sıra Fransız okullarının da bulunması pek çok insanı etkilediği gibi Meriç'i de etkiler. Meriç'i Doğulu yaptığı kadar Batılı yapan da budur belki. Liseye dek Osmanlıca okuyup, Osmanlıca yazarken, Fransız hocalardan Fransızca öğrenmeye başlar. Bu, Meriç'e hem Fransız Edebiyatı'nı ve Batı düşüncesini sevdiren, hem de emperyalist Batı'yı tanıtır. Bu nedenle şairliğinin de, Türkçülüğünün de bu yıllara tekabül etmesi bir tesadüf değildir. Meriç yine o yıllarda Türkçü duyguların etkisi ile Fransız sömürgecilerine karşı “Unutma ve Affetme Türk Genci” başlıklı bir makale kaleme alır ve bu onun liseyi bırakmasına yol açar. Türkçülüğü lise son sınıfta gittiği İstanbul'da Kerim Sadi ve Nazım Hikmet'i tanınmasıyla son bulurken, bundan sonra sosyalist olduğu yıllar başlar.” (Gencer, 2012, s. 20).

Meriç'in kendi ifadelerine göre bu dönemden sonra bir kuluçka ya da araf dönemine girdiği görülmektedir. Bu dönem 1938-1960 dönemi arası Türkiye'de siyasal ve sosyal gerçeklik arasında bir de onun gözleriyle ilgili sorun da hesaba katılırsa bu araf döneminin çetin ve doğurgan geçtiğini söyleyebiliriz. Nitekim Hint edebiyatına yönelik tecrübesi bu açılımın sonucudur. 1960-1964 arası dönem ise buna denk düşer. Bir Dünyanın Eşiğinde adlı eseri Hint'in alengirli yollarında kıvrak zekâsıyla boğuştuğu yılların ürünüdür. Ganj'in etrafında dönüp durduğu arayışını, hayatının son döneminde Osmanlı düşünce dünyasını sahiplenerek sonlandırmaktadır. 1964'den sonraki yıllara rastlayan bu dönem kendi ifadesiyle sadece Osmanlıdır (Göze, 1975, s. 8).

Meriç'in hayatı büyük arayışlarla geçmiştir. Eserleri boyunca kullandığı mefhumlara bakarsak arayış ve tecrübesi ima eden kapsamları kullandığı ve metodunu da buna göre oluşturduğu gerçeğini görürüz. Fransız mektebi ve

Hatay'ın kozmopolit yapısı; Osmanlıca, Arapça dilleri; Türklük, İslamiyet gibi kavramların düşüncesinde yer edişinde çok etkili olmuştur. Doğduğu ve yetiştiği bu muhit, liseyi okuduğu ortamdır. Meriç, "benim üniversitem lisedir" der. Hocaları olarak lise hocalarını görür. Düşünce dünyasını süsleyen kavramların kaynağı budur (Coşkun, 2010, s. 39). "Kavramları kendisine geldiği şekilde kabul etmeyip, kavramın anlam ve tarih olarak köküne kadar gider, arı bir anlam üzerinden konuşur... Nietzsche tüm camları kırarken, Cemil Meriç bozuk ve yanlış imal edilmiş araçları tespitte çalıştıktan sonra onları tamire çalışır. Tabi somut bir şekilde ideoloji önermesi yoktur, ama kırmamıştır; sadece sarsmış ve tedavi gerektiğini ifade etmiştir. Tamire çalışması burada bu haliyle kalmıştır" (Erol, 2010, s. 149). Tedavinin mümkün olacağı ortamı ve çözüm yollarını kelimedenden kelimeye bir dünya çizerek başka ve zıt düşünceleri birbiriyle çatıştırıp hazırlamaya çalışır. Burada hep arayış içindedir. Meriç'in düşüncesine mistifikasyon ve demistifikasyon diyalektiği içinde bakıldığında;

<i>Mistifikasyon</i>	<i>Demistifikasyon</i>
Medeniyet	Umran
Kültür	İrfan
İdeoloji	Fikriyat
Sosyoloji	İlm-i Umran

gibi ikilikler görülmektedir. Bu ikilikler de, kelimeler arasında süren mana ve içerik; üslup ve mahiyet diyaloglarından kalem kavgaları üretir. Yani kelimeler birbiriyle münasebete bir savaş halinde girer, sonunda anlaşır ve ayrışır. Böylelikle, bir şekilde tedavi mümkün hale gelebilmektedir.

Buna benzer birçok dikotomiler bulunabilir Cemil Meriç'te. Birini ötekini yerine de kullanmaz. Birine karşı ötekini kullanıp bir sentez üretmeye de çalışmaz. Sosyoloji'nin gizlediğini İbni Haldun icadı *İlmi Umran* kavramıyla açık eder. İdeoloji'nin gizlediğini "Sosyoloji bir demystification'dur" diyerek açığa çıkarmaya çalışır. Düşüncesi reybidir. En kutsal kelimedenden bile şüphe eder. Kelime ve kavramlara olan tutkusu onun ilmi teccüsünü ansiklopedi dünyalarına götürmüştür.

Bütün hayatı boyunca şiirden kaçtığını söyleyen Meriç, aslında bir manada romantizmden realiteye kaçmaktadır. Platonla Aristo'nun çatışması. Olgun medeniyetler şiirden uzaktır. Şöyle bir açılım getirilebilir: Şiiri hayalin süzgecinde geçen pişmemiş hayal kırıntıları olarak tanımladığımızda medeniyet denilen amilin içeriği, bu bakımdan şiirin hayale yakın (ütopya, belki tahayyül) oluşuna tezat teşkil etmese de medeniyetin planlı programlı tasavvurları ve olgunlaşmış inşaları göz önüne alındığında daha üst

bir aşamayı haber vermektedir. Şair de bir mimardır. Fakat binası hayalle kurulmuştur ve esrarlıdır. Medeniyet ise apaçık göstergelere sahiptir ve bazen devasa yapılar inşa eder. Bunu düşündüğümüzde Meriç'in şiirle kurduğu ilişkinin *umran ilmiyle* kurduğu ilişkiye göre sığ kaldığını görürüz.

Tercüme Bürosu ve orada yayınlanan çeviri eserlere yönelik ağır tenkit yazılarıyla aslı mütercim olan Türk irfanına özgüvenli bir entelektüel edasıyla yüksekte konuşmuştur Meriç. İroninin ince detaylarıyla dünya edebiyatı ve düşüncesinin nadide eserlerine yönelik tercüme teşebbüslerini hizaya sokmaya çalışmıştır. Bu noktada Cemil Meriç'in temel eleştirisi mütercimlerin *iktidar* ile fazla içli dışlı oluşuyla alakalıdır (Cündioğlu, 2007). Dil, devlet ya da cemiyet hâkimiyetini elinde bulunduranlardan kısmen uzak münzevi şahsiyetlerin işidir. Şair ve patron kendine mahsus ayrı yıldızlarında... Marifet ve iltifat dengesi gözetilerek düşüncenin zorlu yolları aşılmalıdır.

Meriç, kendi yaşadığı çağın farkındadır. Türlü düşünce engellerinin sosyolojik çözümlenmelerini yapar çoğu zaman eserlerinde. Hatta bütün düşüncesi bu engelleri gelecek kuşaklar için kaldırmaya yöneliktir. Aydın'ın aktardığı (2010, s. 331), Cemil Meriç'in "Evladım, ben size Batı'nın putlarını kırıvereyim, çünkü ben onları iyi tanıyorum. Ama onun yerine ne dikileceğini ve nasıl dikileceğini bilmiyorum. O, sizin kuşağın görevi olacak" sözü oldukça dürüst bir düşünce adamının itirafı olarak kaydedilmelidir. Bu aynı zamanda bir yol gösteriştir, düşünceye yol verme girişimdir. "Cemil Meriç bir dünyanın eşiğinde olduğunun farkındaydı. Bu dünya görünürde Hind, ama gerçekte kendi kültürümüzdü, İslam'dı" (Aydın, 2010, s. 331).

"Cemil Meriç, nihai noktada kendi fildişi kulesinde bir münzevidir. Yalnızdır, kendi yalnızlığına kaçan bir münzevi... O da kaçmıştır yani. Tıpkı eleştirdiği entelektüeller gibi; ama o kendisine, yalnızlığına, kütüphanesine kaçmıştır. Diğerlerine nispetle, daha doğru bir yerde durur. En azından toplumuna, tarihine düşman değildir. Kendi toplumu ve tarihiyle barışıktır. Ama sürekli tedirgin, sürekli endişelidir. Uyararak iştiağıyla dopdoludur. Hiçbir yere ait değildir. Pusulası çoğu zaman bulanık gösterir. Daha doğrusu aynı anda birçok yönü gösterir. Yine de yolunu bulduğundan ve doğru istikamette olduğundan emindir"(Çağan, 2011, s. 13).

Cemil Meriç ve Sosyoloji

Cemil Meriç bir sosyolog değildir. Tecessüs ikliminde türlü düşünce odaklarını gezen ve bu merkezlerden türlü analizler devşiren ve bu analizleri içinde yaşadığı ülkeyi anlamakta kullanan ve bu idraki de Türk insanına açıklamaya çalışan bir düşünürdür. Ancak, onun geniş bir sosyolojik tasavvuru

olduğu gerçeğini de reddedemeyiz. “Cemil Meriç şair, mütercim, eleştirmen ve her şeyden önce büyük bir düşünürdür. O bir akademisyen değildir. Gerek teknik, gerekse yöntem bakımından eserlerini, makale ve yazılarını bilimsel kalıp ve sınırlar içerisinde değerlendirmek zordur. O kendi ifadeyle bir mütefekkindir. Kendine has üslubu ve tarzı, imzası, “alamet-i farikası” gibi hemen diğerlerinden ayırt edilebilir. Kitaplarının bir yerinde çağdaş düşüncenin mimarı olarak ilan ettiği Machiavelli gibi “üslup kaygısı taşımayan”, metinlerinde bile kalıplara sığmayan bir şahsiyettir” (Sağlam, 2013, s. 141). Cemil Meriç, sosyoloji tarihi veya tarih felsefesi alanlarında zirveyi bulan tefekkür adamlarına merakla eğilmiş ve onları tanıtmaya girişmiştir. Her insan içinde bulunduğu toplumun buhranlarına eğilip çözümler üretme kabiliyetindedir. Ancak çok az kafa bu konuda nitelikli ve kalıcı analizler üretir. Cemil Meriç “bir asırda yalnızca birkaç kişi düşünür; diğerleri yalnızca düşünülenleri düşünür” diyerek bu konuda yapısal bir düşünce analizi yapmıştır. Buna göre düşünmek belli bir çevrenin ve şartların meydana getirdiği düzlemde gerçekleşebilir ancak. Obskürantizm hastalığı olarak teşhis ettiği durumun ülkenin düşünce dünyasına engel teşkil ettiğini söyler. Ülke ortamı bu şekil bir olumsuzluk içindedir. Bunun için sosyolojiyi kanatlandıracak düşüncenin böyle bir ortamdan çıkmayacağını sezeriz Meriç’in eserlerinde. Şöyle ki sosyoloji, ideolojikleşince bir örtme biçimi (mistifikasyon), fakat idrak melekelerini kullamp, reybi tavırların ve dürüst teccüsün tetiklediği bir anlama ve açıklama biçimi olunca ise bir demistifikasyon biçiminde tebarüz etmektedir.

Sosyoloji’nin Cemil Meriç’e katkısı olduğundan çok onun sosyolojiye katkısının ne olduğu üzerinde durulacak olursa, bu konuda söyleyebileceğimiz şey, birkaç sosyolojik kavramı (bunun içinde bizzat sosyoloji kavramı da dâhil) derinlemesine vuzuha erştirmesinden başka değildir. Yani Meriç, sosyolojinin ele aldığı meseleleri tahlil edip oradan içtimai bir doktrin çıkarmamıştır. Disipliner olarak bir etkisi yoktur. Sorokin’in sosyoloji tarihinde İbn-i Haldun’un esamisinin okunmaması onu üzer. O, daha ehemmiyet verdiği ve daha öncelikli olduğuna inandığı alanlarda yazmış ve düşünmüştür. Bu bakımdan çağın insanına düşünmeyi öğretme gibi bir irşat vazifesini üstlenmiş gibidir. “Yanlışığından yüzde yüz emin olmadığın bir düşünceye yanlış deme!” Bu söz, Meriç’in düşünce hayatının kodlarının teccüsüm etmiş halidir.

Meriç’e göre sosyoloji, burjuvanın endüstri çağını açıklayabilmek için ürettiği bir şeydir. Sosyolojinin kâinatın net kanunlarını sosyal havadise monte etmeyi veya havadisi kanunla açıklamayı başarmak istediğini söyler. İnsanlık da tıpkı doğa gibi fizik kanunlarının has biçimlerinde

değerlendirilmelidir. Bunun için determinizm olgusu üzerinde duruldu, düşünüldü. Tarih bu şekilde değerlendirilerek bu minvalde tarih felsefeleri üretildi. Comte ve Spencer gibi düşünürlere göre insanlık üç aşamadan geçmiştir. Tanrı çağı, kahraman çağı ve insanlık çağı. En genel anlamda toplumları harekete geçiren güçler evrim geçirmişlerdir. Sosyal düşüncenin bu materyalist görüşü Saint Simon'da sosyal fizik ve Comte'da sosyoloji olarak bir doğa ilmi gibi değerlendirilmeye başlanmıştır. Böylelikle sosyolojinin çıkışı bir çeşit neden-sonuç ilişkisine göre sosyal hadiseleri açıklamak olarak tebellür etmiştir. İlk zamanlarda toplumu yönlendiren bir tanrı figürünün yerine kahramanlar geçmiştir. İnsanlık çizgisinin en mükemmel seviyesinde, bu düşünürlere göre, tanrı ve kahramanın etkinliği azalacak ve bu boşluğu *insan* dolduracaktır. Bu devirde sosyoloji, insanın biyolojik evrimi ile sosyolojik evrimi arasında bir uzlaşma veya bağ gibi durmaktadır. Meriç, pozitivist sosyolojideki açmazları görebilmektedir:

“Sosyoloji eğer insan cemiyetine aydınlık getirmişse, bu ilmin 4 kurucusu vardır: Siant-Simon, Proudhon, Marks ve Comte. Bunlar içinde en fazla Comte'un yeri belirtilmiştir. Bütün cemiyeti kucaklayan bir sosyolojiden bahsedilemez. Ancak bir palier'ler (basamaklar) sosyolojisinden bahsedilebilir.” (Meriç, 2008b, s. 246). Bunları dedikten sonra Meriç, pozitivist ilerlemeci fikre karşı şöyle seslenir: “İstikbale ait hiçbir proje ilimden fetva almaz. İlim ancak cemiyetin akışını gösterir. Hiçbir ilim tarihin sırdaşı değildir. İnsanlık ilerliyor, kocaman bir yalandır. Terakki zikzaklar çizer. Terakki diye bir masala inanmamak gerek. İlerleyiş nerede mümkündür? Cemiyet ilimleri kimseye uzak bir istikbal hakkında kehanette bulunma hakkını vermez.” (Meriç, 2007, s. 247).

Bu bağlamda, Meriç'in sosyoloji düşüncesini sosyal felsefe üretme yollarının nasıl olacağıyla alakalı bir kılavuzluk teşebbüsü olarak değerlendirmek uygundur. En azından bir sosyal ilimler ansiklopedisi tasavvur edebilmeyi istediğini söyleyebiliriz. Kendi gayesini dürüstçe açık ettiği şu sözlerde Cemil Meriç, kelimelerden oluşan bir köprü kurabilmenin imkânını ansiklopedik bir zihinle oluşturabilecek İhvan-ı Safa gibi bir kardeşliğin imkânıyla bağdaştırır: “Bir çağın vicdanı olmak isterdim, bir çağın daha doğrusu bir ülkenin, idraklerimize vurulan zincirleri kırmak, yalanları yok etmek, Türk insanını Türk insanından ayıran bütün duvarları yıkmak isterdim. Muhteşem bir maziye daha muhteşem bir istikbale bağlayacak köprü olmak isterdim, kelimeden, sevgiden bir köprü” (Meriç, 1997, s. 284). Ancak Meriç, bu kardeşliğin içtimai koşullarını bir *münzevi yıldız* olarak kendi muhayyilesinde görmektedir. Bir parça egoizm, bir parça tevazu...

“Sosyoloji bir demistifikasyondur” der Meriç. “Önce şüpheli Batı'nın ve Doğu'nun büyük Kamusları karşısında duyacaksınız, yalnız gazeteler ve

parti liderleri karşısında değil”(Meriç, 2008a, s. 199). “Kamus namustur” derken de işaret ettiği yer kelimedir. Evet, yazar pozitivist sosyal bilimlerin açmazını görmüştür.¹ Ancak bu açmaza getireceği kapsamlı bir çözüm önerisi olması düşünülemez. Çünkü böyle bir ortam, o devirde görüldüğü kadarıyla Batı’da bile oluşmamıştır. Türkiye’de de sosyal bilimler alanında böyle bir tartışma imkânı yoktur. Immanuel Wallerstein’in başkanlığında toplanan ve sosyal bilimleri evrensellik ve determinizm açmazından kurtaracak görüşleri tartışan Gülbenkian komisyonu da ancak 1993 yılında toplanmıştır. Meriç başlangıç itibarıyla kelime ve kavram dünyalarına şüpheyle eğilebilecek zihinlerle bu işin olabileceğini ön görmüştür. Önce kelimeler, kavramlar sonra disiplinler gelir. Açmazı aşabilmek kısmen son dönem disiplinler arası düşünebilen sosyal bilimciler ve filozoflara nasip olmuştur. Biz, Meriç’in bu açmazı kendi geleneklerimize uygun yapıda inşa edilecek düşünceyle çözebileceğimiz bir şey olduğuna inandığını söylüyoruz ve çözümü de kelime ve kavram değişiklikleriyle ve hatta bir ansiklopedik kapsamı oluşturacak özgün bir dil inşasıyla olacağını düşündüğünü iddia ediyoruz. Çünkü Meriç’e göre düşüncenin inşası dilin etkinliğinin artırılmasıyla olur (Meriç, 2010, s. 35). Böylelikle bütünüyle bir dil değişikliğine gidilecektir. Meriç, “Sosyal Bilimler rölatiftir” diyerek pusulayı kendi topraklarına çevirmektedir. Batı’nın kavramları hep esrarlı görünmüştür Türk aydınına. Bu esrar yazara göre çoğu zaman bir tehlike barındırmaktadır. Bu tehlikeyi önlemek için *kelimenin* bütün veçhelerini açık edecek bir ifşa girişimine gerek vardır. Bu da diyalektik düşünce ile oluşabilecektir. Meriç’e göre bu düşünce biçimini Türk aydınına kazandıran Marksizm olmuştur. Ancak, Marksizm kavramı da diyalektik içre bir eleştiriye tabi tutulmadan incelenirse slogan üretir. Bunun için kelime ve kavram seçimleri bir kavga halindedir. Ansiklopedi bir kavga silahıdır yazara göre (Meriç, 1998, s. 275). Şüphesiz bu kavga da kelimelerle yapılmak zorundadır.

Meriç’e göre, sosyoloji bir ilim olma vasfına erişmemiştir henüz. O sadece bir metodolojidir. Yani amaç değil araçtır. Hakikate ulaştıran yolda bir uğraktır. Kısmen ideolojidir. Kısmen ilim. “Sosyoloji Cemil Meriç’te düşünme metodu olarak varlık bulur ama bilimsel yöntemlere gömüldüğü yargısında bulunmak doğru bir tespit olmaz. Sosyoloji Cemil Meriç’in kendisini inşa eden kalesinde önemli bir araç olmuştur” (Erol, 2010, s. 157). Meriç bir sosyoloji tarihçisi olarak vasıflandırılabilir, fakat bir tarih felsefesi temelinde içtimai teoriler üretmemiştir. Yani içtimai meseleleri tartışan

1 Cemil Meriç’in gördüğü açmaz, o dönemlerde ve daha sonraki dönemlerde Batı dünyasında disiplinler arası bir ortamda tartışılmıştır. Bu anlamda pozitivist sosyolojinin insan dünyasına yönelik yaptığı açıklamaların yetersiz olduğu hakkındaki fikri, üstadın disiplinler arası bir veçheden olaylara bakışı veya aydın kimliğinin bu yönde oluşuyla ilgili olabilir.

temel kaynaklardan geniş ölçüde haberdardır. Tasvir ettiği ve izah ettiği düşünce ekollerini itina ile izah eder. Ancak, sıklıkla tekrar ettiği “bize gelince” öbeğinin içinde kapsayıcı olmayan analizler (orijinal analizler olmasının hakkını da yemeyerek) vardır çoğunlukla. Bir şeyi açıklamaya giriştiğinde önünde hep engeller var gibidir. Anlayışsızlık ve kendi tabiriyle obskürantizm. Sosyolojik tahayyül hürriyet eşliğinde gelişen bir şeydir. Çünkü muhayyile yeni açılımlar üretir. Yeni şeyler söyler. Bunun için hür zihinler, hür muhataplar olmalıdır.

“Bizde sosyoloji kürsüsü, Batı programının başka bir tarzda ve başka bir planda uygulanışıdır. Yani Selanik kanalı ile Hıristiyan Batı burjuvazisi, imparatorluğun istikbalinin kontrol altına almak ve onu kendi meseleleri üzerinde düşünmekten alıkoymak arzusundadır. Ziya Gökalp’in, Mehmet İzzet’in, Necmeddin Sadak’ın temsil ettiği sosyoloji tek hedef güder, Türk zekâsını kendisini zerre kadar ilgilendirmeyen konularla meşgul etmek, gelecek nesillerin uyanmasını önlemek. Bu sosyoloji bir beşinci koldur. Bir ihanet mihrakıdır. Bugün de aynı habis emelleri sadakatle gerçekleştirmektedir. Amerika büyük sanayideki sürtüşmeleri önlemek için sosyodrama’yı icad eder. Sosyodrama şu peşin hükme dayanır: sanayileşmiş Amerikan toplumu mümkün dünyaların en iyisidir, bununla beraber işletmelerde bazı aksaklıklar görülmektedir, bu oyunun kaidesidir, yani normaldir, makinenin yağlanması lazımdır. Aksaklığa sebep olanlar ruh hastalarıdır. Psikodrama ve sosyodrama ile afiyete kavuşturulurlar. Ne zaman sanayileşeceği belli olmayan bir ülkenin çocukları neden Moreno üzerinde kafa yormak mecburiyetinde bırakılırlar? Sosyoloji talebesi, Sorokin’den aktarılmış bir garip sosyoloji tarihinde yüzlerce isimle karşılaşır. Gerçekte hiçbirinin kendi davasıyla ilgisi yoktur. Sersemeler, afallar ve karşısına çıkan ilk ideolojiye iffe-tini teslim eder. İdeoloji sıcaktır, vaat kardır, insanidir” (Meriç, 1998, s. 177).

Meriç, Batı’nın bütün kavramlarıyla bir kavga halindedir. Hepsinin emperyalizmin bir mistifikasyonu olduğunu düşünür. Pozitivizm ve sosyoloji, sadece metodolojik olarak Türk insanını ilgilendirmelidir. Durkheim ve Le Play gibi analistlerin ürettikleri içinde yaşadığımızı açıklamaya kâfi gelmez (Gencer, 2012, s. 23). Yukarıda sunulan pasajın netliği ve sert hükümleri bunu ifade etmektedir. Bütünlüyle doğrudur veya yanlıştır denilemez. Metin bir bütün olarak değerlendirildiğinde tutarlıdır. Ancak hakikatle ilişkisi sorgulanmalıdır. Cemil Meriç’in eserlerinde Türk sosyolojisini sorguladığı ve analiz ettiği düşünceler dizisinde en net sözler bu pasajda geçmektedir. Aktarılan düşüncelerde nispi haklılık payının yanı sıra sloganın, işaret ettiği alanda yanlışa sürüklenme gibi bir tehlikesi vardır. Alver (2010, s. 347), Meriç düşüncesinin tehlikelerine işaret ediyor. “Eleştirel sosyolojinin radikal bir yorumunun, sosyolojiyi zayıflatma hatta yıkma eylemine dönüşme tehlikesini de görmek gerekir.” Meriç’e göre sosyoloji

endüstri çağının çocuğudur. Aynı zamanda modern çağın ideolojisi ve teolojisi. Batı sosyolojisinin bu şekilde bir tanımlaması sosyolojinin bir misyon olarak değerlendirildiğinde karşılık bulmaktadır (Alver, 2010, s. 344). Yani “Meriç’e göre sosyoloji bir misyondur” da diyebiliriz. Sosyolojinin biyoloji olamayacağı ve tarafsızlığın da mümkün olmadığını söyler. Hatta tarafsızlık vasfını “şahsiyeti felce uğramış” tanımlamasıyla reddeder. “Kimse tarafsız değildir ve tarafsız bir sosyoloji de yoktur”(Meriç, 2008b, s. 19). Buna göre sosyoloji, düşünceye hizmet eden bir araçtır. Buradan “Kötü sosyoloji değil, kötü misyon vardır” sonucunu çıkarabiliriz. Bize göre kötü olan bir başkasına göre kutsal olabilir ancak. “İnsan ilimleri objektif olamaz. Âlim de belli bir çerçevenin, belli bir sınıfın adamıdır. Bir inançlar bütünüünün içinde, bir sosyal yaşantının tam ortasında yahut en azından yaşadığı toplumun parçaları arasındadır” (Meriç, 2013, s. 90).

Jurnal kitabının ikinci cildinden alıntı yaptığımız, yukarıda geçen pasajda Ziya Gökalp gibi bazı Türk sosyologlarına karşı ağır eleştirilerde bulunmaktadır. Ancak unutulmamalıdır ki, bu pasaj yazarın günlük mahiyetinde karaladığı bir denemedir. Başka metin ve ortamlarda bu net hükümlerine tezat teşkil eden sözler sarf eder. Aslında bunlar arsında bir tezat yoktur. Meriç düşüncesini bir bütün olarak değerlendirirsek ve diyalektige ne kadar önem verdiğini düşünürsek tezatların bir bütüne hizmet eden parçalar olduğu sezilir. “Düşünmek, kendin gibi düşünmeyenlerin düşüncesidir” diyen yazarın zaman zaman marjinal yanlara düşmesi anlaşılabilir. Cemil Meriç, “Kültür ve Medeniyet” adlı bir konferansında da Ziya Gökalp hakkında çok farklı değerlendirmelerde bulunmaktadır: “Ziya Gökalp’a gelince, o da bir çöküş devrinin adamıdır. Bütün değerlerin çökmeye yüz tuttuğu, topraktan enkazdan başka pek az şeyin kaldığı bir devirde yaşadı. Gökalp samimidir, ciddidir, dürüsttür. Belki yaşadığı devirde ondan çok daha bilgili insanlar vardı. Gökalp’ın onlardan farkı işi ciddiye almış olmasıdır.” (Akt. Sağlam, 2013). Ziya Gökalp’ı böyle değerlendirişi spekülasyonların önüne geçmektedir. “Türk halkını zerre kadar ilgilen-dirmeyen konularla uğraşmak” bir düşünürün samimiyetsiz olacağı anlamına gelmez. Cemil Meriç düşüncesinin bütünsel değerlendirilişinin bu gibi yanlış anlamaları engelleyebileceği kanaatindeyiz. Meriç’te üslup hırçın ve keskindir. Çünkü belki de yıkmak sert darbelerle mümkündü. Meriç, genç zekâları irşat etmek için darb-ı meseller kullanır. İdeolojiye deli gömlek giydirirken muhatabı Avrupa fikriyatı değil, bir girdaba girmiş ve oradan çıkamayan Türk aydınıdır. Yaşadığı siyasi ve sosyal ortamda tercüme modasının çok etkin olduğu zamanlarda kavramlara net açıklamalar ve sonuçlar getirmek, ufak bir manevrayla yoldan çıkabilecek düşünceyi

hizaya sokmaya çalışma girişiminden başka bir şey değildir. Memleket bir karışık haleti yaşıyordu, insanlar yollarını şaşırmişti. İnsanları doğru düşünebilen bireylere çevirebilecek tek şey vazife şuuruyla hareket etmektir. Onun aydın ve entelijansiya kavramlarına yoğun ilgisi milletine ışık olma çabasıyla açıklanabilir. Meriç'in okunması ve onun hem Batı hem Türk sosyolojisiyle alakalı analizlerinin değerlendirilişi bu bağlamdan kopuk olarak gerçekleşmemelidir. Ancak burada, yine şu dikkatlerden kaçmamalıdır: ışık olma çabası ve düşünceye yön verme teşebbüsü bir bakıma hegemonya içerebilir. Sınırın nerede başlayıp, nerede bittiği müphemdir. Bunun için "Sosyoloji hakkındaki keskin hükümleri, yargıları, değerlendirmeleri olan Meriç'in bakış açısının eleştirel okunma gereği ortadadır"(Alver, 2010, s. 348).

Sonuç

Üstadın düşüncesi gelecekte gösterilecek büyük bir sinema filminin fragmanları gibidir. İşaretler pek çoktur. Metinler daldan dala atlar. Ancak tartıştığı meselelerin ve tanıttığı mefhumların arkasında büyük bir medeniyet projesi olduğu keşfedilir. Bu medeniyet mazi ile bütünleşmiştir, ancak bir mazi taassubu da içermez. Bu anlamda düşünmenin yol göstericiliğine dair bir parıltı görülür onda. Sosyoloji ise düşünceyi kanatlandıracak bir vasıta sadece. Meriç, pek çok isim ve kelimeyi Türk irfanına tanııtma girişiminde bulunmuştur. Yazarın hayatı, geniş tecessüs iklimlerinde daldan dala eğilimler gösteren bir yapıda belirmiştir. Kendini, ilk dönemlerinde milliyetçi, sonra Marksist, İslam ve en son Osmanlı olarak tanımlamıştır. Avrupa'yla başlayan düşünce yolculuğunu Hint keşfiyle zirveyle buluşturmuştur. Böylesine geniş bir yelpazede düşünce üreten Meriç'in gayesi, kelimeler ve kavramların kullanıldığı ve gerçek manaları arasında diyalektik bir serüven ile düşüncenin rekonstrüksiyonunu yapmaktır. Ansiklopedik hafızanın ve çalışmanın ürünü olan bir ilim kapsamı çıkarmak, onun kavram karmaşasına çözüm olarak verdiği en temel yollardan biridir. Sosyoloji disipliniyle de bu bakımdan ilgilenir. Türk düşüncesini ve sosyolojisini zirveye ulaştıracak bir zihin yola baştan başlamalıdır. Başka diyarlarda üretilen düşünce ve teorilerin Türk toplumuna ne kadar uyaçağını sorgular. Sosyoloji bir metodolojidir. Toplumu anlama yoludur. Yazara göre, yola baştan başlamak kelimelerin ve isimlerin kapsamlı ışığında gerçekleşmelidir. İdeolojiler bu yolda bize sunulan hırsız fenerleridir. Kavramların vuzuhuna ermek düşünceyi ve sosyolojiyi doğru yola sokmaktır.

Kaynakça

- Alver, K. (2010). Cemil Meriç'in Sosyoloji Tasavvuru. *Hece*, Yıl 14, Sayı 157, s. 343-348.
- Aydın, M. (2010). Bir Dünyanın Eşiğinde Cemil Meriç. *Hece*, Yıl 14, Sayı 157, s. 320-331.
- Coşkun, S. (2010). Düşüncenin Celadeti; Cemil Meriç Düşüncesinin kaynakları Üzerine. *Hece*, Yıl 14, Sayı 157, s.139-148.
- Cündioğlu, D. (2007). *Bir Mabed Savaşçısı Cemil Meriç*. İstanbul: Etkileşim Yayınları.
- Çağan, K. (2011). *Cemil Meriç'in Osmanlı ve Cumhuriyet Üzerine Düşünceleri*. Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 13, Sayı 2.
- Erol, M. (2010). Cemil Meriç'in Sosyolojik Kaderi. *Hece*, Yıl 14, Sayı 157, s. 149-162.
- Gencer, T. (2012). Cemil Meriç ile Türk Modernleşmesine Genel Bir Bakış. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 1, Sayı:1.
- Göze, E. (1975). *İçimizden 30 Kişi*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Meriç, C. (1998). *Jurnal II*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Meriç, C. (1997). *Mağaradakiler*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Meriç, C. (2008a). *Işık Doğudan Gelir*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Meriç, C. (2008b). *Sosyoloji Notları ve Konferansları*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Meriç, C. (2013). *Kültürden İrfana*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Sağlam, S. (2013). Mümtaz Turhan ve Cemil Meriç. Ed. M. Çağatay Özdemir, *Türk Sosyologları içinde*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.